

„...Lehetetlen úgy megváltoztatni a jelent, hogy ne változtassuk meg a múltat”

Losonc Alpárral Tóth Szilárd János és Kocsis Árpád beszélget

Tóth Szilárd János – *A legújabb kötetének az alcíme Hommage à Új Symposion. Az utószóban Ladányi István megjegyzi, a munka két nagy szakaszra oszlik. Az első öt tanulmány elhelyezi a Symposion-történetet egy tágabb társadalomtörténeti kontextusban. A második portrévázlatokat tartalmaz: Sinkó Ervínről, Bányai Jánosról, Tolnai Ottóról, két szöveg Végel Lászlóról, Gerold Lászlóról, Fehér Kálmánról, Böndör Pálról, Maurits Ferencről és Szíveri Jánosról. Mindjárt az elején provokálni szeretnék, meglátjuk, sikerül-e. A könyv olvasásakor nem az volt az érzésem, hogy Symposion-könyvet olvasok, hanem néha azt éreztem, Jugoszlávia-könyvet olvasok, néha pedig azt, a vajdasági magyar, illetve a jugoszláviai magyar radikalizmus hagyományáról olvasok. Nincs előszó, pontosabban az első tanulmány címe az, hogy Előszó helyett. És a szerző nem is teljesen tisztázza, hogy mit csinál. A szövegek sok-sok éven keresztül születtek, és nagy részük meg is jelent itt-ott, például a Pressburger Csaba által szerkesztett Autonómia portálon, az egyik írás pedig a Losonc Márk által szerkesztett Ki vagy te, vajdasági magyar? című esszékötetben. Amikor ezek az írások születtek, akkor elszigetelt próbálkozásokként láttak-e napvilágot, vagy pedig a kötet egyfajta hosszú távú terveként, elképzelésként végig ott lebegett a horizonton?*

Losonc Alpár – Ez egy nem tervezett könyv, viszont annál jobban örülök, hogy megszületett. Emlékszem, hogy egyszer egy illusztris magyarországi értelmiségi járt nálam, és azt mondta, hogy okvetlenül írjak könyvet a Symposionról. Kategorikusan visszautasítottam, úgy tűnt, hogy ez maga a lehetetlenség, mármint, hogy könyvet hozzak létre az Új Symposionról. Hiszen, érveltem, megírták ezt már jeles emberek. Mit írhatok még egyáltalán? De akkor az történt, hogy látszólag kívülről különféle impulzusok értek. Ilyen

kívülről érkező aspektusnak bizonyult, hogy a Symposium élete és utóélete szempontjából fontos emberek meghaltak, eltűntek a színről, utána pedig késztetést éreztem, hogy emlékezek rájuk. A halál mindig éles fénybe von meghatározott tendenciákat. Hasonlóan látszólag külső impulzust jelentett az a tény is, hogy észrevétlenül és megint csak nem tervezett módon, elkezdtem szisztematikusan, mint korábban, foglalkozni a vajdasági és a jugoszláviai vonatkozásokkal. Azért mondom, hogy ezek csak látszólag külső impulzusok, mert kétségtelen, hogy belső beállítottság és igény nélkül sosem termékenyültek volna meg. Ha saját magamon akarok egy pszichoanalitikus fogást alkalmazni, úgy azt mondanám, hogy ez az a könyv, amit mindig is meg szerettem volna írni – csak nem tudtam, hogy működik bennem ilyen vágy. Voltaképpen különös meglepéssel tölt el, hogy megszületett, mert a könyvforma gondolkodásra kényszerített és sok olyan aspektust fogott egybe, amit a témáról gondolni merészelttem. Nem mindent, persze. A Symposium több mint önmaga, ezért ez nemcsak Symposium-, hanem Jugoszlávia- meg vajdasági magyarok-könyv is, valójában írás közben folytonosan terelődött, és sok irányban mozgott a szöveg, ma is olyan inkább, mint egy lezárhatatlan folyamat, *work in progress*. És ha már szóba hoztuk Ladányi István utószavát, ő barátságosan és kedvesen felrója nekem, hogy bizonyos személyek úgymond önkényesen kimaradtak – tagadhatatlan, hogy van ebben valamiféle igazság. Néha, amikor éjszaka kényszeredett módon fölébredek és néhány izzadságcsepp legurul az orcámon, akkor eszembe jut néhány személy, akiknek talán szerepelniük kellett volna a kötetben, és akik az én szubjektív világomban is roppant fontosak: Bosnyák István, Danyi Magdolna, Fenyvesi Ottó és Várady Tibor bizonyosan hiányoznak ebből az arcképcsarnokból. De a velük való foglalkozás meghaladta volna e könyv kereteit, amely nem utolsósorban a politika és az esztétika symposionista értelmezéseit boncolgatta. Ez folytatást igényelne, de egy másik könyv keretében. Azaz e hiányokat megpróbálom majd ellensúlyozni és igyekszem egyúttal tisztítani a gyötrő lelkiismeretemet. Fenyvesi Ottóról, mondjuk már írtam is, hamarosan meg fog jelenni a vonatkozó szösszenet, és az említett emberekről is szeretnék írni, de ezek, tudom, csak amolyan posztfesztum vonatkozások. Aztán, nyár van, talán megengedhetek magamnak könnyed analógiákat. Az imént Balázs Attila és Svetislav Basara beszélgetésén szó esett az egyetemi diskurzusról, ehhez kapcsolódom. Az egyetemi

diskurzust a modernitás egyik tipikus hatalmi diskurzusának szokták tartani. Helyesen. Ha az ember belemélyed a valahol a zsenialitás meg az örültség határán tanyázó lacani pszichoanalízisbe, ott pontosan az találhatik, hogy az egész modernitás egyik legnagyobb hajtóereje az univerzitási diskurzus – Lacan élete végén azt is hozzáadja, hogy a kapitalista diskurzus is ilyen, de ez már egy későbbi fejlemény nála. Alapja, hogy arról, aki beszél, föltételeződik, hogy tudja azt, amit mond, és ez a tudás vértézi fel egyáltalán a mondásra. De hogyan beszélni a Symposiumról, ám nem az egyetemi diskurzus felől, amely önmagát úgy feltételezi, mint a tudás önhitt helytartóját? Ha szabad kalandozni egy kissé. Ugyanis a Symposiummal úgy küszködtem, mint a trubadúrköltészet szerzői a tárgyukkal. Mert a trubadúrköltészetben különös szereppel bír a szublimált nő, mint különleges vonatkoztatási pont, noha, tudjuk ezt, adódtak nők is, akik trubadúrköltőkként léptek fel. És mindig az a lényeg, hogy hogyan távol tartani, hogyan megőrizni a distanciában a szublimált nőt. Mennyire szabad közel mennünk választott tárgyunkhoz? Ha túl közel megyünk hozzá, akkor megéget, pontosabban megjelenik a maga nyers, brutális, akár bestiális mivoltában. És itt arról van szó, hogy addig, amíg a kiválasztott nő a távolban marad, addig marad a szublimáltság. Ha eljátszadózhatok az analógiákkal, akkor azt mondom, hogy a Symposiummal is ez volt a módszertani gondom, vagyis hogy hol azonosítható az a hely, ahonnét beszélhetek róla, hogyan azonosítsam a távolság és a közelség ama dialektikáját, amely lehetővé teszi, hogy a tárgyilagosság és a hűség bonyolult viszonyainak kontextusában beszéljek a Symposiumról. És nem csak arra gondolok, hogy nem szeretnék a semlegesség álarcában tetszelegni. Hanem: az itt mozgó szereplők, azaz az arcképcsarnokom héroszai állandóan előttem állnak, beszélnek, emlékszem a mondataikra, akár hangzavar is van az agyamban. Adódtak olyanok, akiket sokszor hallottam beszélni, mert megszólítottak, vagy én szólítottam meg őket, voltak olyanok is, akik esetében beláttam a műhelymotívumok mögé, de valójában a legtöbben túl közel voltak hozzám. A könyv ennél fogva egy kísérletezést is jelent, azaz keresése egy olyan pozíciónak, amely alapján egyáltalán beszélni lehet a témáról.

Kocsis Árpád – *A könyvben elkötelezett insidernek nevezni azt a pozíciót, ahonnét az Új Symposiumról beszél. Kérem, részletezze azokat a problémákat, amelyeket ez a pozíció – ahogyan írja is egy helyen: a tárgy pietása és a kritikai attitűd közti feszültség – teremt!*

– Amit az imént elmondtam, az természetesen rávetül erre a kérdésre is. Az *Új Symposion* története ténylegesen egy vérbő jugoszláv, valamint vajdasági és magyar történet is, pontosabban mindezzel egyszerre, és egy olyan elbeszélésfüzért foglal magában, amely nem szigetelhető el a szélesebb társadalmi dinamikától. Nem lehet akadémikus, irodalomtörténeti vagy bármilyen történeti tárggyá változtatni, mert szükségszerűen belép a jelen politikájába. Amikor megpróbáltam végiggondolni azokat az aspektusokat, amelyek mozgatták ezeket az embereket akár versben, akár egyebütt, akkor voltaképpen mindig arra a következtetésre jutottam, hogy ezek a kérdések a mába csapnak bele. Egyszerűen nem lehet őket kizasítani a ma kavargásából. Henri Bergson mindig azt mondta, hogy a múlt állandóan tart, nem múlik el, hanem folyamatosan létezik, belefolyik a jelenbe. Kedvelem ezt a gondolatot. A választott tárgyunkra irányuló kritika és a vonatkozó pietás közötti feszültség itt azon alapul, hogy a múlt nem múlt el, hanem valamiképpen most is tart, vagyis nincs mögöttünk. A hatvanas évek nagy motívuma a jövő, ami persze lepárolható a jövőcentrikus modernitásból is. De nagyon fontos az a mozzanat, amit az előbb is hallhattunk, Svetislav Basara az imént említette Borgest, aki viszont, és ezt Basarától függetlenül mondom, azt írja, hogy amikor megjelenik a színen Franz Kafka, akkor Dosztojevszkij már nem marad ugyanaz, megmozdulnak a meghatározó jelentések, elkezdődik az átrendeződés. Ez a hátrafelé mozgó változtatás. Arra vagyunk berendezkedve, hogy csak a jelent tudjuk megváltoztatni, holott ez nem felel meg a valóságnak. A múlt felől is indulnak utak a jövő felé. Mindig a múltat is kell változtatni, lehetetlen úgy megváltoztatni a jelent, hogy ne változtassuk meg a múltat, mindig el kell töprengeni azon, hogy mit mulasztottunk el a múltban. És ez is egy olyan motívum, ami nagyon erősen munkál itt. Amikor napvilágot látott az *Új Symposion* reflexivitása, akkor voltaképpen az egész vajdasági magyar konstelláció sem maradt ugyanaz – és visszafelé nézve sem maradt változatlan. Azt hiszem, hogy Ladányi István említi is ezt az utószavában. Nagyon fontos mozzanatnak bizonyul ugyanis, hogy amikor Bányai János rájön erre és hangsúlyozza, azaz előtérbe hozza a Szentelekyhez való viszonyulást, mint konstitutív tényezőt, akkor ez nem csupán egy alkalmi filológiai érdeklődés, hanem ama meggyőződés kifejeletéként jelentkezik, hogy meg kell változtatni a múltat ahhoz, hogy a jelent is alakíthatjuk.

köztük lévő feszültséget, egyszerre bírálni a választott tárgyat és megmutatni a mélységes tiszteletet. Ráadásul én hűséges szeretnék lenni a Symposium meghatározott hagyományához, és e feszültség pontosan e hűség terében helyezkedik el. Mondok egy ezzel kapcsolatos megfontolást. Egyszer megkérdezték Roland Barthes-tól, hogy miért szorgalmazza örökkön-örökké Alain Robbe-Grillet-t, amikor ott van, mondjuk, Marguerite Yourcenar, a gnosztikus irodalom eme sajátos foltja, vagy Marguerite Duras, azaz a szerelem meg a halál összefüggésének az írója, hát miért nem őket? Egyébként igazoltnak is éreztem a kérdést, mert töredelmesen bevallom, nem tudtam megkedvelni Robbe-Grillet írásművészetét, ezt a két írónőt meg éppen-séggel nagyon. És azt állítja Barthes, hogy csak olyan emberekről tud írni, akiket védeni kell. Akik nem szorulnak védelemre, azokról mit lehet írni egyáltalán? És nekem meg az jár a fejemben, hogy az *Új Symposium* radikális hagyományát védeni kell. Néha ez kínos, zseniáns, és kemény fegyelem kell hozzá. Íme egy példa: Fehér Kálmán, akinek írtam a költészetéről, meghatározott emberek meglepetésére. Róla az utókor nagyon rosszakat gondol, és ha leszállítanám vulgárpeszichologisztikus szintre a vele kapcsolatos viszonyom alakulását, akkor igencsak negatív aspektusokat említhetnék. De ezek a vonatkozások nem érdekelnek, strukturalista vagyok jórészt, szerkezeteket, szerkezeti meghatározottságokat szeretek megfigyelni. Itt áll egy ember, aki tulajdonképpen végigbukdácsolja a jugoszláv hatalmi infrastruktúrának a lépcsőit, magára veszi a kisebbségi-hatalmi munkás ellentmondásait, és valamiképpen a költészete pusztulásával fizet mindezért. De hát éppúgy szerves része a Symposiumnak, mint bárki más. Tudom, hogy nem fogom megmenteni őt a feledéstől, előbb-utóbb pusztán lokális jelenség lesz, legfeljebb muzsikálnak majd a verseire Csókán. De látni kell az *Új Symposium*ot a maga komplexitásában, sokféleségében, heterogenitásban, nem idealizálva, hanem úgy, hogy itt különféle emberek kerültek egy hullámhosszra, méghozzá fontos pillanatokban. Néha a szimfónia logikáját követve egy ütemre mozdultak, máskor szikrák pattogtak körülöttük, és különbségeket tapasztaltak egymás között. A Symposium erőteljes mozgásba hozta a vajdasági magyar kultúrát, amely nem maradt ugyanaz, mint korábban volt. Friss levegőt szívott magába, aztán kifújta azt. Inkább kapacitást, kibontott teremtőerőt, mintsem az említett egyetemi diskurzus által lekerekített, a korszakolásba beszorított eredményeket szeretnék belevetíteni a Symposiumba. Létezése kihívást jelentett.

Nyilván nem szentek gyülekezete a folyóirat, és nem is az idealitás zsinórmértékével kell mérni tagjait, ennek nem fognak megfelelni. És nem hagiográfiát akartam írni, nem díszszemlét kívántam megjeleníteni. A kritikái újraértelmezés itt a hűség záloga. Aztán, nincs olyan kultúra, amely képes volna mitikus aspektusok nélkül működni. Létezik Symposion-mítosz. Pontosabban addig érvényesül ez, amíg a vonatkozó mítosz ad gondolkodnivalót nekünk, hogy idézzem ezt a régi fordulatot, azaz addig létezik mint kultúráreprodukáló erő. Ez a horizontja a Symposion-mítosznak. Szeretek e mítoszban elmerülni, azzal voltaképpen kísérletezek, hogyan lehet a mítosz keretein belül valami kritikai tevékenységet is gyakorolni.

T. Sz. J. – *A cím, A hatalom(nélküliség) horizontja maga is sejte-ti, a kép korántsem fekete vagy fehér. Kerülő úton jutok el a kérdésemig. Sokat szól a kötetben arról, mi is okozza a zavart, miről kell egyáltalán beszélnünk az Új Symposion vagy a jugoszláviai kontextus kapcsán. Ez a kontextus diktatórikus, ám mégsem nevezhető totálisnak, mint az egyik fejezetben írja. Azt állítja, ha a jugoszláviai rezsim valójában totális dik-tatúra lett volna, akkor sosem születik meg az Új Symposion, és sosem tu-dott volna létrejönni az, amit vajdasági, illetve jugoszláviai „többletnek” neveznek. Azt szeretném, hogy erről a többletről beszéljünk, ami úton-út-félen előfordul. Az Előszó helyett című írásban a Symposiont a vajdasági magyarság sajátos önreprezentációs kísérleteként írja le, radikális kollektív beavatkozásként, melyben az utópikus perspektíva képezi ezt a többletet. Mire gondoljunk itt pontosan? Sok minden elhangzik a könyvben: bezár-kózás helyett univerzalizmus, hajbókolás helyett emancipáció, hogy egy rez-sim sem lehet egyetemes, amennyiben a kisebbségeket nem emancipálja stb.*

– Adódik itt legalább 15 kérdés... Az első Jugoszlávia. Való-ban, az egyik tanulmány úgy kezdődik, hogy Jugoszláviára nem le-het ráaggatni a totalitarizmus kellékeit. De ez nem egyéb, mint egy provokatív tautológia, szándékosan adtam ennek az állításnak nagy nyomatékot. Azért megemlítem, hogy tudunk olyan nagy politika-filozófusokról – egy közülük Hannah Arendt –, akik *expressis verbis* kijelentették, hogy Jugoszláviát nem lehet megközelíteni a totalita-rizmus felől. Ráadásul éppen amikor ezen az íráson dolgoztam, ak-kor történt, hogy az egyik szlovén ismerősöm írt egy angol nyelvű cikket, amelyben részletesen igazolta, hogy Jugoszláviát mindhiába fogják beszorítani a totalitarizmus satujába. De nem ez itt a lényeg. Valójában a totalitarizmuson, mint fogalmon ott látjuk a hidegháború

ideológiai pecsétjét. Nem ragadja meg a komplex tendenciákat a reálszocializmuson belül, ideológiának megfelel, elemzésnek nem. Nem is kell túl radikálisnak lenni ahhoz, hogy az ember elismerje ezt, mert a szovjetológia keretein belül is, méghozzá a hatvanas–hetvenes években, rájöttek arra, hogy ez a képlet elméletileg tarthatatlan. Egy alkalmi példa: Stephen Kotkin, a híres szovjetológus a legnagyobb szovjet ipari komplexumot, a magnitogorszkit foucault-iánus metódusokkal próbálta meg ábrázolni. És látszik a munkájából, hogy egyáltalán nem úgy működik a képlet, ahogy a totalitarizmus ideológusai ezt leegyszerűsítve gondolják, mintha létezne egy teledirigált, mindent átfogó rendszer, amely beszívárog minden pórusba. Nem érvényes ez a reálszocializmus országaira, és még kevésbé Jugoszláviára. A másik aspektus: előttünk áll ez a furcsa szó, mármint a *jouissance*, amit használtam is a könyvben egy helyen. Tagadhatatlan, intellektuális élvezet számomra a jugoszláv ellentmondásokba való belemerülés, a terep nem egy régiségbolt kellékeiből áll össze. Nem is írtam volna meg a könyvet enélkül. Csak vigyázzunk: az élvezet nem kielégültség, az élvezet nem meglegedettség, az élvezetkeresésnek sosincs vége, pont a végtelensége az elborzasztó. A jugoszláv eset pontosan ilyen. És adódnak olyanok, akik szeretnek megfürdeni az ellentmondásokban, akik szeretnek annyira belemerülni, hogy majdnem belefutnak az ellentmondásokba, úgy, ahogy Tolnai Ottó szeretett volna egyszer belefutni a versbe – így voltam ezekkel a jugoszláv ügyekkel. Ha társadalomtudományi szintre emeljük e kérdésköröket, akkor nyilván egy hatalmas kísérletről beszélhetünk Jugoszlávia kapcsán: irányítói elviszik az 1917-ben kikristályosodott bolsevik gondolkodást egészen a végsőig, az öngazgatás elképzelésével elértek a bolsevizmus határáig. Pontosabban a II. világháború után nem tervezett módon kirajzolódott egy olyan lehetőségtér, amelyet a jugoszláv kommunisták nyitottak meg, de saját maguk nem tudtak felemelkedni azoknak a mércéknek a szintjére, amelyeket ezen tér kitöltése igényelt. Meghaladta őket a feladat. És a vereség ijesztő. Általában, ám naivan, azt szokták gondolni, hogy minden jugoszláv hatalmi intézkedés ármanykodás, csalás, legfeljebb annak érdekében ment végbe, hogy a kirakatba kirakják a szabadság bábuját, bent pedig kíméletlenül eltíporták a szabadságot. Ez azonban a manipuláció naiv fogalmán alapul. Íme, egy egyszerű példa. A múltkorában kerestem Ernest Renan egyik könyvét, és kiderült, hogy az ötvenes években, 52-ben vagy 53-ban lefordították szerbhorvátra. Gondolja-e valaki, hogy ez egy

vérbő manipulatív gesztus volt, vagyis azért adták ki ezt a baloldali hagyományba be nem illeszthető embert az ötvenes években, azért fordítottak rá annyi pénzt, mert ki akarták rakni a kirakatba, mondván, hogy lássátok, felebarátaim, hogy milyen toleránsak vagyunk? Miközben ott bent fenevadak ültek? Ezernyi ilyen példát sorolhatok. Az egész szocializmuskoncepció lényegében a felvilágosodás nyúl-ványa, a felvilágosodás folytatása más eszközökkel. Annak a lehetőségnek az előlegezése, hogy a tudás kumulatív elterjedése párban jár az emancipációval. A kultúra az emancipáció kivételes közege volt az akkori Jugoszláviában, még ha időről időre megrendszabályozások is fojtogatták. Egyszóval, voltak diktatórikus és regresszív elemek a jugoszláv valóságban, amely kapcsán nem szabad elfelejteni a túlfejlesztett és örökösen szemlélődő belügyet, amely nagyságával és arányaival a világ élvonalához tartozott. És még saját magukhoz képest is elképesztő ostobaságokat műveltek a hatalomtartók az eljövendő kommunizmus nevében. Helyenként a pszeudoforradalmi magatartás érvényesült, és a rendszer tehetetlenségi pályájához hozzátartozott, hogy nehezen korrigálta magát: dacára annak, hogy ellentmondott a hivatalos ideológia vezérelveinek is, egy elkezdett inkvizíciós eljárást szinte alig lehetett megszüntetni. Mégis azokra a pillanatokra is figyelni kell, amikor előbukkant a más, amikor felfénylett a jugoszláv másság, és bevilágította a teret. A jugoszláv kommunisták ellentmondásos antisztálinizmusa és a lehetőségeket magában foglaló öngazgatás felé való tájékozódásuk, akár tőlük függetlenül is, liberalizálta a társadalmat, azaz liberális impulzusokat is közvetített, amelyek kibogozhatatlanul keveredtek a diktatórikus tendenciákkal. És ebből vezethető le ez a bizonyos vajdasági magyar többlet is más magyar kisebbségekkel szemben. A többlet fogalmát szégyelljük az utóbbi évtizedben, kínos volt számunkra, mintha terhet jelentett volna az áldozatiság versenyében. Pedig a szabadság tapasztalatához nem kell az áldozatiság és az áldozati versenyben való részvétel. És azért szégyelljük az imént említett többletet, mert egy olyan korban élünk, amely az áldozatiságra mint a hitelesség kifejeződésére apellál. Akkor lesz hiteles, ha áldozatként mutatod be magad: az áldozat különféle figurái, az önviktimizáció alakzatai jellemzik azt az epochát, amelyben élünk. És az áldozatisággal nemcsak az a probléma, hogy általa belemerevedsz az adott pózba, hanem az is, hogy csupán egy nagyon vékony hajszál választja el ezt a narcizmustól. Csak egy nagyon vékony hajszál! Szemügyre vehető, hogy hogyan juttat

el tömegeket, etnikumokat, csoportokat az áldozatiság fölmagasztalt állapotára a kollektív önvakító narcizmus szintjére. De nem kellene eltolni magunktól e többlet értelmezését, ugyanis attól még elszántan elemezhető a Jugoszláviában kiterjedő kisebbségi asszimiláció, és egyáltalán a kisebbségi létbe belepréselt félelem. Csakhogy az intellektuális kényelem, amely előbb-utóbb ideológiába torkollik, azt kívánja, hogy ellentmondások helyett egyenes vonalú hatalmi összefüggéseket lássunk. Ezért jelent Jugoszlávia és benne a magyarok története intellektuális kihívást, és eszem ágában sincs ezt bevonni az apológia jelentéseivel. Abban aztán semmilyen tét nem található. A félelem: ez nagyon sokat magyaráz. A Symposion története is megvilágítható e szemszögből: hogyan legyűrni a vajdasági magyar kisebbségi létezésbe rögzült félelmet? Lehet-e? Vagy ez eleve elvetélt kísérlet a szocializmuson belül? Bele lehet-e kapaszkodni valamibe, ami túllendít bennünket a félelem által meghatározott pályákon? És az a tény, hogy a jugoszláv szocializmus hatalmas ellentmondások által kísérve ajtót nyitott az aláásó dolgok áramlása előtt is, hogy különböző tudásformákra lehetett szert tenni, ez mégiscsak megerősíti a külön út létezését. Csakhogy hangsúlyozni kell, hogy e többlet azonosítása egyáltalán nem nyugalomba ringató jelenséget képez, hanem éppenséggel gondolkodásra kötelez: a veszteség ugyanis óriási minden szinten, voltaképpen mérhetetlenül nagyobb, mint a szokványos reálszocialista országok esetében. Mindenesetre, nem a dialitasság vezérelt akkor, amikor szóba hoztam a többlet fogalmát, ellenkezőleg.

Az előbb azt is állítottam, hogy bizonyos embereket megpróbáltam védeni a felejtéstől vagy az utólagos racionalizációktól. De azt is el kell mondanom, hogy néha magunktól a symposionistáktól is kell védeni az *Új Symposion*t. Egyáltalán nem értek egyet nagyon sok mai értelmezéssel, ami ezekhez az emberekhez kapcsolódik, ha nem tévedek, ez az a kritika, amit az imént Árpád szóba hozott.

Aztán mit jelent, hogy a Symposion kollektív szinten kibomló beavatkozási alakulat? A nemzedék kérdése a 19. század végén, a 20. század elején meg a két világháború között is jelentékeny kérdésnek számított. És a nemzedék is értelmezhető ilyen említett alakulatként. A kollektív beavatkozási alakulat kifejezéssel megpróbáltam ütközni azzal a hagyományos vajdasági magyar véleménnyel, miszerint a nemzedék biológiai kérdés, hasonló korú emberek együttléte. Nem. A nemzedék úgy válik nemzedékké, hogy igazságkonceptiót keres,

és ez nem biológiai probléma. A Symposiumnak volt mondanivalója: nem azért hasított bele a vajdasági magyar kultúrába, mert egykorú emberek találkoztak egymással.

T. Sz. J. – *Homályos számomra, miért beszél „kollektív” beavatkozásról a Symposium kapcsán. Pontosítsuk, melyek a minimális feltételei ennek! Szerbhorváth György Symposium-könyvének egyik tézise például épp az, hogy problematikus a Symposiumot projektumként, kollektivitásként értelmezni. Ugyanis arról van szó, hogy egy borzasztóan plurális közegről beszélünk, amelyben mindenki mást akart, és minden projektumként látatás ezek fényében utólagos belemagyarázás.*

– Visszaélek a helyzetemmel, és kénytelen vagyok ismételtelen kicsit hátrakanyarodni. Patócs László a zentai könyvbemutatón rákérdezett az *Új Symposium* avantgárd mivoltára. Nemigen válaszoltam, mert nem volt idő részletekbe menően körbejárni a dolgot. Most egy kicsit bővebben tudok válaszolni. Mondani szokták az elemzők, hogy legalább három koncepció létezik a politika és a művészet kapcsolatáról. Az egyik azt fontolgatja, hogy a művészet természetesen egy önálló tartomány, önálló jelentésekkel, de valamiképpen alárendelt valami máshoz képest – ez valószínűleg Platóntól eredhet. A másik gondolat szerint a művészet önálló tartomány, de terápiás jellegű, esztétikumával gyógyít. A harmadik – a romantikus, a romantika által meghatározható – azt mondja, hogy csak a művészet révén tapasztalható meg az igazság, csak a művészet nyithatja meg az igazság zárját. Mármost, az avantgárd sokféle formában lelkesítette az *Új Symposiumot*. Ott volt a gondolkodásukban az igény, hogy meg kell változtatni a valóság és az élet viszonyát, mégpedig úgy, hogy a művészet egy teljesen új feltételrendszerbe kerüljön. Nyilvánvaló, hogy az avantgárd gondolkodás mindig fontosabbnak tartja magát az aktust, mint a végeredményt, erről maguk a szerzők is rengeteget beszéltek, legfeljebb csak idézhetjük őket. Maga a processzus, a művészet megteremtésének a folyamata fontosabb, mint a végeredmény, mert pontosan így transzformálódik a valóság és az élet viszonylata, így vésődik bele a művészet a valóság szövetébe. A művészet a kollektív szinten történő beavatkozás különös közege, jelen van a Symposiumban, példának okáért ott találjuk Tolnai Ottó Delta-verseiben is, de másutt is. Egy olyan, lényegében az irodalmi teremtés és értelmezés által meghatározott magaskultúrában, mint a miénk – és most Sinkót idézem – az irodalom nem akarhat csak irodalom lenni. Folytonosan kilép önmagából, és magára vesz olyan feladatokat, amelyeket

hagyományosan nem rendelnek hozzá: a Symposiumhoz pedig hozzátartozott az irodalom határainak feszegetése, a határátlépésekkel való kísérletezés. És a symposionisták mennyire voltak egységesek? Akadtak közöttük különbségek, nem is csekélyek, elvégre én magam is cikkeztem erről – a hatalmi szerkezetben való pozicionálódás eltérései, az útkeresések különbözőségei, az elért eredmények racionalizálása, az esztétikai formák teherbírásának szétrajzolódó megítélései mélyítették a differenciákat. Ugyanakkor, a különbségek ellenére, megvillantak olyan távlatok is, amelyek meghatározott, méghozzá reprezentatív pillanatokban, egybefűzték a heterogenitást. Ez foglalta egybe például a Gion-féle prózáírást a többi symposionista formával, noha szemmel láthatóak a különbségek. Nemzedék volt-e a Symposium? – és most persze az első nemzedékre gondolok, minthogy azzal kapcsolatban szokás tárgyalni a kérdést. A kortársak így élték meg, mármint erejét abban pillantották meg, hogy létrehozott nemzedéki kapcsokat, írtak is erről. Az utókor fejleményeinek tudatában azonban óvatosabbak vagyunk: léteztek erős egybetömörítő tendenciák, de inkább egy változó erőterről kellene beszélni, amelyben az egység és a különbözőség jelentései folytonosan módosultak. És mi a kollektív beavatkozási alakulat alapja? A politika, a jelen megváltozásának igénye. A politika, amely nem támaszkodik a hagyományra, hanem egy elképzelt jövő nevében változtatja a mát. Létezett symposionista politika, a kollektivitás artikulációjának a gyakorlata. Az *Új Symposiummal* kapcsolatban ismét és ismét felmerült a vád, miszerint nem igazán magyarok, nem magyarpártolók, nem nemzetféltők, és nem törekedtek a nemzeti értékek érvényre juttatására. Feláldozzák a vajdasági magyar érdeket Bloch, az avantgárd, Michaux és ki tudja még, kinek a kedvéért, nem látják a sarat, a port, amely körülveszi őket, ellibbennek a helyszínről, ami tetszik a hatalomtartóknak, hiszen nagy ívben elkerülik a kisebbségi kérdéseket. Ha el akarnánk merülni a kor föltételrendszerében, biztosan találnánk meghatározó tendenciákat, végül is akkor a világforradalom és a hasonló toposzok domináltak, különösen a baloldali eszmevilágban. És tényleg létezik bizonytalanság a symposionistáknak a kisebbséghez és a kisebbségi státushoz való viszonyulásában, beszélhetünk akár egyfajta bolyongásról és a végiggondoltság hiányáról is. Túlértékelték a nemzetfeletti jugoszlávság politikai erejét, ebben osztoztak a vajdasági magyar értelmiség nagy részével. Noha ez szinte szükségszerű illúzió volt, óvakodni kellene itt a másnapi okoskodástól. Az a feltételezés,

hogy elvakította őket a látszat, és áldozatul estek a nemzetfelettség mágiájának, minden valóságot nélkülöz. Kisebbségi érdekelttség vagy beleszédülés az egyetemleges szintekbe? Kisebbségi magyarnak lenni, vagy belemerülni a nemzetfelettség vonatkozásrendszerébe, elnyomva a kisebbségi szenvedéstörténet elemeit? A kettő között nincs kibékíthetetlen ellentmondás, ezt szeretném hinni. Arányokról beszélhetünk, megfogalmazható a kritika, de meggondoltan kell eljárni és mérlegelni a Symposium ez irányú teljesítményei kapcsán. És merőben téves dolog rávetíteni a jelen mércéit a hatvanas évekre. Maradjunk a történelmen belül. Történelmietlen ugyanis számonkérni a symposionistáktól bizonyos kisebbségvédő megnyilvánulásokat: ma létezik egyfajta nemzetközi konszenzus a kisebbségi jogok és egyáltalán a kisebbségi szituáció kezelése kapcsán, fennállnak hivatkozási alapok, amelyekbe bele lehet kapaszkodni. Mindez hiányzott akkortájt, hovatovább ostromozták a kollektív jogokat nemzetközi szinten, mint a nacionalizmus megnyilatkozását. Mondjuk. Voltaképpen komoly gyanúper létezett a kisebbségek jogkövetelő magatartásával kapcsolatban, és folytonosan az ebből fakadó veszélyeket hangoztatták. Még a nacionalizmus elmélete sem abban a kiérlelt állapotban volt, mint amelyben ma találjuk. Se vége, se hossza tehát a figyelembe veendő különbségeknek. És vannak különös, elgondolkodtató pillanatok a Symposium történetében, amelyek arról szólnak, hogy a symposionisták hozzáállása komplexnek bizonyult, és mielőtt túl kapkodva hozunk ítéletet, inkább gondolkozzunk el Rehák Lászlóról, egy bonyolult életúttal bíró magas rangú vajdasági magyar politikusról, akiről azt gondolják a hatvanas évek végén a párt állagvédő korifeusai, hogy túlságosan védi a magyarok érdekeit, és egy pillanatban eltávolítják a hatalmi infrastruktúrából. Rehák, aki komolyan végiggondolta Leninnek a nemzeti önrendelkezésre utaló gondolatait, és mérceként alkalmazta a jugoszláv eset kapcsán, tanárnak és szerkesztőnek áll. Hogyan reagál a Symposium? Úgy, ahogyan egy a kisebbség kapcsán is érdekelt kollektív beavatkozási alakulat reagál. Ír, reflektál, bírál, teszi azt, amit lehet, figyelmeztet, hangot ad elégedetlenségének.

K. Á. – *Két szöveg ütköztetésével szeretném továbbgörgetni az avantgárd témáját. Az egyik a pontosan harminc évvel ezelőtt megjelent Hiányvontatkozások című kötetben található, és a Kommentár címet viseli, 1981-ben íródott, de csak 1988-ban jelent meg a kötetben. Ebben is hasonló kérdéseket jár körbe, például az avantgárd és a modernitás viszonyát. Azt*

írja ebben a szövegben, hogy az Új Symposionnak nem volt kidolgozott avantgárd-konceptiója. Ellenben a modernizmus és az avantgárd között nem volt döntő elhatárolás, egyikhez és a másikhoz is fűződnek nevek. A továbbiakban pedig azt írja, hogy az avantgárdnak van egy utópikus gesztusa is, és ilyen módon a symposionisták az avantgárdot a modernizmuson túl képzeltek el. A most megjelent kötetben szintén foglalkozik az avantgárd kérdésével is, de nem részletezi a modernizmus fogalmát. Olybá tűnik, hogy az avantgárd mégiscsak a modernizmuson belül mozog, és annak az utópikus kivételése szintén a modernizmuson belül képzelhető el csupán. Nem horizontlezáródás érhető itt tetten?

– Ezzel kapcsolatban rengeteg kérdés merül fel. Hadd kezdjem azzal, hogy amikor először fel-feltűntem a vajdasági magyar kultúra színpadán, akkor jelent meg Végel László *Ne hagyd magad avantgarde!* című írása. Először magyarul volt olvasható, azután szerbre is lefordították és megjelentették az *Új Symposion* testvérújságjában, a *Poljában*. Olyan volt az írás, mint egy bevezető az avantgárd kritikai világlátásába, pontosabban egy kísérletnek volt tekinthető, amely a poszthatvannyolcas korszakban pereli vissza az avantgárd elkallódott radikalitását. Az avantgárd erős lehetőség volt a művészet radikális lehetőségeinek kiélezésére. Ha Végelről van szó, mindenképp el kell mondanunk, hogy két avantgárdkonceptiót különböztetett meg. Az egyik megelégszik a dolgok montázsolásával anélkül, hogy belenyúlna a társadalom hatalmi szöveteibe. A másik koncepció úgy törli a valóság és a művészet közötti határvonalakat, hogy eközben felfejti a hatalmi szöveteket. Ám a kérdés taglalása később valamiképpen abbamaradt, mert az avantgárdot sem a második, sem a harmadik nemzedék nem tárgyalja, inkább félreteszi. Hogyan magyarázható ez? Az avantgárd kérdése lényegében addig volt releváns, amíg szoros kapcsolatban volt a világ megváltoztatásával. Abban a pillanatban, amikor a világmegváltoztatás utópiájának fénye elhalványodott – és ez a hetvenes évek, ahogy szokták mondani, amikor beáll a jugoszláv kor brezsnyevizálódása –, akkor az avantgárd már el-eltűnik, mint vezértéma a symposionisták horizontjáról. Így Sziveri János számára az avantgárd egyáltalán nem jelentett gondolkodási anyagot, sőt, ha szabad ennyire bennfenteskednem, megannyi rosszízű és pontatlan dolgot is mondott az avantgádról. Valójában voltak előítéletei ezzel kapcsolatban, amit sohasem sikerült kiigazítanom vagy korrigálnom. Mások esetében sem. Kár. Az avantgárd rehabilitációjának igénye él a hatvanas években – említsük meg: volt egy világszintű újraélesztése

is Amerikában – és mindez a tüntetésekkel és az utcai lázadásokkal volt kapcsolatban. És egyáltalán a hatvanas évek nyugtalanságával, transzcendencia-igényével. És nagyon érdekesnek tekinthető, ahogy a kis Vajdaságban rehabilitálódik az avantgárd. Azt pedig csak zárójelben teszem hozzá, hogy a hatvanas évek jugoszláv művészetében léteztek különféle avantgárd irányzatok, és valóban voltak olyan irányzatok, amelyeket a hatalom kedvelt és támogatott is. Más avantgárd koncepciókért meg börtön járt: például Slavko Bogdanovićot – akinek megjelent *A test politikája* című nagy könyve, amelyben belátást nyerhetünk az egykori munkákba, és láthatjuk az avantgárd néhai ütemét – ostoba módon, még hozzá itt, Vajdaságban ítélték el, ha emlékezetem nem csal, nyolc hónapra, és abban a Vajdaságban, amelyben időről időre fellobbant a túlbuzgó inkvizítori magatartás tüze. A kérdés azonban idővel inaktuálissá vált. Az avantgárd, ismétlem, a valóságba beavatkozó szándékával akkor nyert újabb impulzusokat, amikor a világmegváltoztatás lehetősége még valóságosnak tűnt. Viszont a harmadik nemzedék akkor lép a porondra, amikor kezd formát nyerni a posztmodern beállítottság. Ha ragaszkodunk az adatokhoz, úgy ez 1979-ben történik, amikor az időközben híressé vált Jean-François Lyotard megír egy alkalmi jelentést a kanadai kormánynak, amelyben átfogó módon szóba hozza a posztmodern fogalmat. Ebből az értelmezők fabrikálnak aztán egy fogalmi konglomerátumot, és a posztmodern, mint terminus elkezd járni a maga diadalútját, belefutva a tudás és a hatalom összefüggésrendszerébe. A posztmodernben sokfajta lehetőség villogott, nem szeretném tagadni, hogy léteztek emancipatorikus aspektusai is: aztán a 20. század utolsó évtizedének értelmezési gyakorlata szinte kitépi a posztmodern minden fullánkját. Hiszen mögötte azoknak a depresszív realizmusa állt – hogy most ezt a fura fogalmat használjam –, akik folyton-folyvást küszködtek a baloldali utópiák kirojtozódásával. Ez valahogy egyre inkább elsikkadt. Hogy félreértés ne essék, a posztmodern mint vezérszó nem szerepelt a harmadik nemzedék szótárában, inkább arról beszélhetek, hogy a posztmodern által megvilágított kérdések körülöttünk repdestek. Amúgy emlékszek egy irodalmi estre, amikor Csorba Béla használta a szót, de azt hiszem, hogy ez már 83 után történt. Élt e fogalommal, amelynek le kellett volna írnia nemzedéke költészetének tendenciáit. Lehetséges, sőt valószínű, hogy nem azt értette a posztmodern alatt, amit Lyotard meg a többiek, hanem talán azt, hogy immáron nem létezik a modernitásnak a

lendületes, sarkalatos verselése. És azt is figyelembe kell venni, hogy a posztmodernben találtatott egyfajta leszámolási-leleplezési igény az avantgárd fellépésével kapcsolatban, ez nem kerülhette el teljesen a figyelmünket. Ez szerint az avantgárd túl militáns, a radikalitást igényli, múzeumba való. Egyszóval, egy olyan kor kezdődött, amikor az avantgárd értelmezése elveszítette azt az aktualitást, amellyel még rendelkezett korábban. De az bizonyos, hogy az *Új Szimpozium* történetét nem lehet megírni az avantgárd és az avantgárdnak a hatvanas években történő felívelése nélkül.